

<https://doi.org/10.53656/his2025-4-1-def>

Documentary Heritage
Документално богатство

НЮФУС ДЕФТЕРИТЕ КАТО ИЗВОР ЗА РЕГИОНАЛНИТЕ ИЗСЛЕДВАНИЯ

Доц. д-р Николай Тодоров

Русенски университет „Ангел Кънчев“

Д-р Алджан Джафер

Исторически музей – Омуртаз

Доц. д-р Гергана Георгиева, д-р Невена Неделчева

Великотърновски университет „Св. св. Кирил и Методий“

Abstract. Ottoman registers have traditionally attracted the interest of researchers. Also, they are a basis for historical reconstruction of the 15th – 19th centuries. The reforms of the imperial governing system also led to transformations in the methods of registration and changes in the structure of the registers of Ottoman subjects. A comparison of the early defters with those from the 19th century shows that the latter are more detailed, especially in describing the economic status of the taxpayers. In the 1830s, a policy of registering the Muslim and non-Muslim population of the Empire developed. As a result of this policy, in 1831, the first census of the population of the Ottoman Empire was carried out. In addition, a large number of registers, known as nüfus defters, were compiled in the 1830s and 1840s. The main purpose of this type of defter was to register Muslims eligible for military service, as well as to organise the taxation of cyzie from the non-Muslims. For researchers today, however, they are a valuable source for studying demography, anthroponymy, professional structure and migration processes of the Ottoman Empire. The present article aims to clarify the method of composition and the structure of the nüfus defters. In addition, some clarifications about the manner of registration of Ottoman subjects, such as the registration of their age or (possible) date/year of birth, are complemented.

Keywords: nüfus defters; demography; anthroponymy; migrations; re-migrations; labor mobility; Ottoman Empire; Ottoman sources; Ottoman registers

Османските регистри традиционно предизвикват интереса на изследователите и представляват важен елемент от изворовата база за историческата реконструкция на периода XV – XIX в. Промените, които съпътстват администрирането на империята, водят до промяна на начина на регистрация на подвластното население, както и на структурата на съставяните регистри.

Сравнението на ранните дефтери с тези от XIX в. показва, че вторите са в голяма степен по-подробни и по-богати на информация, особено що се отнася до икономическия статус на описаното население.

Предмет на настоящото изследване са нюфус дефтерите¹. Тяхното съставяне започва след 1830 г. и е в пряка връзка с реформите, предприети от султан Махмуд II, особено след премахването на еничарския корпус през 1826 г. и въвеждането на нова редовна войска. Основната цел на този тип дефтери е да се регистрират годните за военна служба мюсюлмани, както и да се организира облагането на немюсюлманите с данъка джизие².

При сформиранието на новата войска под името “Asakir-i Mansure-i Muhammediye” („Победоносните войници на Мохамед“) държавата има нужда да постави в ред и отчетност своите финанси и своя военен потенциал. Чрез нюфус дефтерите тя цели да се сдобие с реална представа за броя на отговарящите на условията за постъпване в армията мъже (Başaran 2017, p. 307). Руско-турската война от 1828 – 1829 г. отлага с няколко години пълната регистрация на годното за военна служба мъжко население на империята, затова първите нюфус регистри се появяват след нейното приключване през 1830 – 1831 г. В тях се описват всички мъже – мюсюлмани и немюсюлмани, разделени в две групи. В първата група са вписани две категории – матлуба мувафък (годни за военна служба) и матлуба гайр-и мувафък (негодни за военна служба). Във втората група попадат инвалидите (сакат), възрастните (ихтияр), малолетните, пенсионерите и „неспособните“ (амелманде) (Erdoğan 2017, p. 58).

За целта е обособена специална канцелария – Ceride Kalemî, която трябва да разшири преброяването от 1831 г. и да систематизира получаваната от провинцията информация. В провинциалните центрове са създадени регистрационни служби, които имат задачата да изпращат информация за настъпили промени в статуса на населението на всеки три месеца, като впоследствие този срок е увеличен на шест месеца. Този тип дефтери, които отразяват промените в статуса на населението, се наричат „дефтери на жизнените събития“ (vukuât defteri) (Erünel 2020, p. 6). Създадените за целта чиновнически позиции по места са три: нюфус назър, мукайид (регистратор) и кятиб (писар). Построени са и специални сгради, в които се помещават служителите по нюфуса – журналхане (Gunes 2014, p. 227). Съставът на тези служби е непостоянен и вероятно се влияе от колебанията на централната власт при налагането на тези нови за нея административни структури.

В дефтерите от 1840 – 1841 г. за издръжката на мухасълската администрация в Силистра присъстват следните чиновници: писар по регистъра (jurnal) на силистренския нюфус (nüfus Silistre'nin jurnal katibi) с месечна заплата от 200 гроша; регистратор на силистренския нюфус (nüfus Silistre'nin mukayyid) – 150 гроша. Интересно е, че в останалите кази и нахии в мухасълка са назначени само регистратори с различни по размер заплати: jurnal mukayyid в каза

Чардак – 100 гр.; jurnal muķauyid в каза Омур Факъ и нахия Топчи – 100 гр.; jurnal muķauyid в нахиите Шарви, Алфатар и Каралар – 150 гр.³

В същите дефтери за Сливен през 1841 г. служителите са следните: надзорник на нюфуса (nazir nüfus); вторият е записан само като журнал (така е споменат и в останалите части на дефтера) и регистратор (muķauyid nüfus)⁴. Трябва да се обърне внимание, че едни и същи служители в отделните кази и нахии получават съвсем различно заплащане, което вероятно се определя от броя на жителите на съответната фискално-административна единица и от различната натовареност на служителите. На места, като в каза Ямбол например, чиновниците по нюфуса са обединени с тези по емляка (описващите недвижимите имоти)⁵.

След премахването на мухасълската система през 1842 г., в санджакските центрове се назначават каймаками, които поемат административното ръководство (Özkaуа 2022). В дефтерите за издръжка на новата администрация лицата, ангажирани с изготвянето и воденето на нюфус дефтерите вече са две: надзорник на нюфуса (nazir nüfusu) и писар регистратор на нюфуса (katib muķauyid nüfusu) със заплати съответно от 150 и 100 гр.⁶. Тези чиновници са в постоянна комуникация с местните религиозни лидери (свещеници, имами), административните служители и първенците (мухтари, мухбири, коджабашии), с цел актуализиране на събираните данни за населението (Erünal 2020, p. 6).

Важен въпрос, на който трябва да се отговори, е защо нюфус дефтерите нямат заверки с печати и подписи на служителите, които са ги изготвили, каквато е практиката при теметгуат дефтерите например. Отговорът най-вероятно е, че те са постоянно действащи документи, които се попълват и актуализират до следващата обща регистрация. Това се потвърждава и от използваната османска терминология – журнал, т.е. регистър, в който се вписва променяща се информация или такава, която се обновява. Например в нюфус дефтера на Травна редовно са отбелязвани починалите, като над името им е записван терминът „мюрд“ (починал), а към всяко хане са дописвани новородените⁷. Така в хането на Петко Рачов Славейков откриваме записани всичките му синове, включително роденият през 1866 г. Пенчо Славейков, макар дефтерът да е съставен, както е записано в една специална бележка, през 1848 г.⁸ В този дефтер също така ясно личат различните почерци на хората, правили вписванията през различните години⁹.

Същевременно се откриват отделни нюфус дефтери, които имат заверка. Така например в края на нюфус дефтера на християните на Сливен от 1837 г. има следната заверка: „Написа го бедният, да бъде свято божието име – Ес-сейид Абдулрахман, наместник кадия на град Сливен. Нека му бъде простено“¹⁰. Същата заверка, но на кадията на Филибе – Мустафа заде Ибрахим ефенди, е вписана в нюфус дефтера на Калофер от 1833 – 1834 г.¹¹ Наблюденията върху нюфус дефтерите показват, че наличието на кадийски заверки е по-скоро

изключение, отколкото правило. Вероятно тези заверки са местна практика или са характерни за определен период – 30-те години на XIX в., когато се е изисквало легализирането на дефтера от кадията или неговия наместник. За момента подобни заверки се срещат рядко в нюфус дефтерите и е трудно да се анализират по-задълбочено като елемент на процедурата на регистрация.

Забелязва се разлика в начина на водене на дефтерите. Някои от тях са много подробни – в тях основните данни са изписани с черно мастило, допълнителните вписвания с червено и имат редица допълнителни бележки. Други са много по-семпли, съдържат по-малко информация и са изписани изцяло с черно мастило – те най-вероятно са копия (сурети) на оригиналните нюфус дефтери.

Въпреки усилията на държавата за цялостно и пълно преброяване на мъжкото население някои мюсюлмански семейства успяват да укриват от властите членове от домакинството си от регистрация в нюфус дефтерите (Yüksel 2006, p. 78). Терминът, който определя това действие, е именно „укриване“, тъй като по този начин те няма да бъдат включени в списъците за военна служба. При немюсюлманите пък се проявява друг проблем. От първите нюфус дефтери от 1830 – 1831 г. става ясно, че османските администратори се съмняват в достоверността на подадените от местното население данни за възрастта на записваните малолетни немюсюлмани. Точната възраст е свързана с водене на отчет кога съответното лице ще започне да плаща данък джизие. Затова над името на всеки вписан в дефтера регистраторите отбелязват годината, през която ще му бъде зачислено джизие¹². По този начин чиновниците изчистват недоразуменията и манипулациите за възрастта в бъдеще при начисляването на поголовния данък.

Мехмед Гюнеш описва процеса на регистрация по следния начин: назначеният администратор пристига лично в дадено населено място, а имамите и кметовете са длъжни да му окажат помощ. Също така те гарантират достоверността на сведенията, които му предоставят със сенет. Всеки жител от мъжки пол индивидуално се явява пред държавния служител, който ги оглежда за физически характеристики. Служителят записва отличителните му черти и годините. Лицата, които отсъстват в момента на регистрацията – било поради пътуване по търговия, военна служба и др., се описват по сведения на имама и мухтаря. След приключване на регистрацията османският държавен чиновник предоставя възможност в рамките на 8 – 10 дни, да бъдат добавени други членове на общността, които поради някаква причина са били пропуснати в регистрацията. Държавният администратор изрично предупреждава за налагане на глоби при укриване на лица. Имамът и мухтарят още веднъж прегледат съставения дефтер. В случай на пропуски уведомяват държавния служител. Следва приключване на регистрацията (Güneş 2014, p. 80).

Едно от важните неща, свързани със съставянето на нюфус дефтерите, са маршрутите, които следват регистраторите. Последователността на опи-

саните в регистъра села очертава маршрута, който е избрал съответният администратор. Така понякога между две идентифицирани съществуващи селища може да се открие някое, което е изчезнало или не е идентифицирано за момента. Такъв пример може да се посочи в нюфус дефтера на каза Ески Джума, където фигурира изчезналото през XIX век село Ахадлар. Маршрутът на регистратора започва от село Салтъклар (дн. Пресиян), после преминава в съседното Турханлар (дн. Цветница), от там към Орчанлар (дн. Божурка) и т.н. След село Кайкълар (дн. кв. „Бряг“) администраторът продължава с изчезналото Ахадлар и след него приключва с Даудлар (дн. Давидово). Тоест изчезналото село би следвало да се намира между Кайкълар и Даудлар¹³. Така подробното изследване на нюфус дефтерите помага за трудния процес на идентификация на старите селища¹⁴. Освен за изчезнали селища нюфус дефтерите дават сведения и за новопоявили се. Като пример може да се посочи село Чатма (дн. с. Левски, общ. Варна). В регистъра от 1833 г. за първите записани негови жители е посочено, че идват от село Еркеч, каза Мисиври (Несебър). Тези мигранти се явяват и основатели на новото село във Варненско¹⁵.

След като беше изяснена процедурата по съставянето на нюфус дефтерите, може да се разгледа и тяхната структура. На първо място трябва да бъдат представени общите елементи в нюфус дефтерите, които присъстват при описанието на *всички* религиозни групи, след което ще бъдат изяснени разликите в описанието на мюсюлмани и християни.

Стандартната информация, която се вписва в нюфус дефтерите, е следната:

1. име на главата на домакинството (собствено и бащино);
2. занятие (не е задължително);
3. физически характеристики (ръст, окосмяване на лицето, цвят на очите);
4. възраст;
5. синове, братя, доведени синове и други роднини от мъжки пол;
6. причина за освобождаване от данък/служба в армията;
7. физически недъзи/болести.

В края на дефтера се вписват две категории:

8. новородени/починали;
9. новодошли и напуснали членове на общността (има случаи на преместване в друга махала, трудови миграции и др.).

При немюсюлманите се отбелязва категорията джизие – ниска, средна, висока (alâ, evsat, edna), която плащат жителите на даденото селище, а при мюсюлманите – годността за служба в армията. Последното се отбелязва чрез буквата мим (â). Това се прави най-често под името на регистрирания, но е възможно да се появи и над нея: *reft be: asakir-i mansure/asakir-i redif*, като се отбелязва месец, година¹⁶.

Прави впечатление, че събираната информация в нюфус дефтерите с времето става по-детайлна, т.е. забелязва се еволюция в процедурата на регистрация. Така например в дефтера на Сливен от 1831 г. липсват физическите характеристики на описаните жители. Те се появяват едва в този от 1837 г. Ако към датата на описанието лицето не е навършило годините за плащане на данъка джизие, над него с червено мастило е вписана годината, когато това се случва.

Населението, което физически е обхванато от описанието, е записано в дефтера на писмото рика, а новородените и придошлите след това – на сиякат. С черно мастило се вписват основните данни – име, ръст, физически белези, а с червено мастило – годините и всички допълнителни вписвания. Обикновено регистрацията следва определена последователност – първо представя махалите на града, след това селата, които спадат към казата, а накрая временно пребиваващите лица (перакендета, ябанджии). Понякога накрая са описани малките конфесионални групи – евреи, арменци, цигани, ако не са описани в отделен дефтер.

По-долу е направен по-подробен коментар на отделните елементи на нюфус дефтерите, като са посочени конкретни примери към всеки от тях.

Нюфус дефтерите са пълноценен извор за антропонимичните изследвания. Регистрираните имена, макар и претърпели известни трансформации при предаването им с османската графична и фонетична система, показват някои специфики, характерни за даденото селище. Данните от тези дефтери дават възможност да се проследят няколко основни тенденции в именуването: на името на дядото; подновяване на името на бащата; на друго лице – светец или кръстник. През XIX век най-разпространена е общохристиянската антропонимия – Иван, Никола, Тодор, Димитър, Стефан, Георги и др., като тя убедително доминира над славянската. В случая със Сливен например като характерни имена се очертават Миндо (18 души, като лично или фамилно име), Конда/о, Христордор, Кръстордор, Хито, Гендо, Куте. В Котел особено характерни са имената Рахни, Михни, Божил и Радул. При Трявна като специфични се открояват имената Витан, Кою, Джура и Тахо, а като силно разпространено – Цаню. Подобна доминация на християнския именен фонд се среща и в селищата от нахия Кара Лом, в които живее немюсюлманско население. В съпоставка с предходните столетия, имената със славянски произход се срещат вече твърде рядко. Въпреки това прави впечатление честата употреба на имена, производни на глагола „стоя“, носещ в себе си пожелателен заряд за дълъг живот (Стоян, Стойо, Стойко, Стойчо, Стани), както и името Руси (Nedelcheva 2022). Изследванията в тази посока биха уточнили системата на именуване през XIX в., но могат да открият и миграции на население¹⁷, да дадат възможност за търсене на историческа приемственост и др.

Чрез изследване на имената може да се установи родствената връзка между жителите в една махала. Например известният Витанов род в Трявна, дал редица зографи и свещеници, явно, се заселва в Качавунската махала. В две поредни ханета са записани негови представители. В едното хане е Йонко поп Витанов (на 52 години), а в следващото хане глава на голямо семейство е Витан Коюв (на 50 години). Известният зограф поп Кою Витанов, макар и 30-годишен, все още е вписан към домакинството на баща си.

Усложнено представяне на роднинските връзки между жителите откриваме и в село Кемаллар (дн. гр. Исперих). Различните отбелязвания към отделните лица маркират взаимовръзката им с главата на домакинството – синове, братя, внуци, доведени синове, зетьове и пр. Така например записаният под № 135 в нюфус дефтера от 1833 г. *Али, син на Ибрахим*, на 60 години, е вписан заедно с доведения си син *Мехмед, син на Абдуллах* на 12 години. Интересно е проследяването на родството между три от регистрираните 62 домакинства в описа от 1841 г. За всяко едно от тях е отбелязана роднинската връзка, която го свързва с другите две семейства. Под № 40 откриваме вписан *Сагъроглу Исмаил, син на Хюсеин*, на 63 години, нисък на ръст с бяла брада, заедно със синовете му Халил и Абдуллах и внуците му Ибрахим, Сюлейман и Юмер. За следващото регистрирано домакинство в селото изрично е упоменато, че принадлежи на по-големия брат на Исмаил – Хасан, който към момента на регистрацията вече не е между живите. Глава на домакинството е племенникът му *Ахмед, син на Хасан*, на 54 години, среден на ръст с кестенява брада, който живее заедно със синовете си Ибрахим, Хюсеин, Салих и Осман както и с внуците си Муса и Иса (като Иса умира през 1842 г.). От нюфус дефтера научаваме, че следващото домакинство (№15) е на „сина на чичото на Ахмед (братовчед му) *Мехмед, син на Али*, нисък на ръст с юношески мустаци на 23 години“. Той отрано е поел ролята на глава на домакинство, в което освен синовете му Ебубекир и Исмаил живеят и по-малките му братя, които още нямат свои отделни семейства – Мустафа и Якуб. Ако разтворим нюфус дефтера от 1833 г., може да проследим движението, което се е случило в това семейство. През 1836 г. главата на домакинството *Али, син на Мехмед* умира на 44 години. На следващата година почива и най-големият му внук Али (Nedelcheva, Dzhafer 2023). Това е един от примерите, който показва способите за предаване на позицията в едно семейство и начина, по който то се организира след смъртта на бащата¹⁸.

Понякога нюфус дефтерите са единственият източник на детайлна информация за професионалната структура на населението в описаното селище. Те придобиват по-висока стойност, особено когато липсват теметтуат дефтери, в които този елемент е подробно описан. Именно такъв е случаят със Сливен. На този етап за него не се откриват теметтуат дефтери. За сметка на това обаче, нюфус дефтерът от 1831 г. дава детайлна информация, която позволява

да се очертаят, ако не в цялост, то поне да се открият основните тенденции в развитието на професионалната структура на Сливен. Регистраторите са посочили практикуваните от главите на домакинствата занаяти при по-голяма част от жителите на Сливен – общо 1589 души. На този етап са установени със сигурност 115 занаята и професии, при цялата условност на последния термин в разглеждания период.

Физическата характеристика на регистрираните лица най-често включва ръст, окосмяване на лицето – брада, мустаци, както и цвят на очите. Те са стандартни и са в следния вид:

„Среден на ръст, черни мустаци, абаджията Никола, син на Божил (*Orta boylu kara biyıklı abacı Nikola veled-i Bozhil*)“¹⁹.

ръст – нисък, среден, висок, височък (*kısa, uzun, orta, uzunca*);

окосмяване на лицето – мустаци (*biyık; biyıklı*), брада (*sakal; sakallı*), голобрад (*şabb-ı emred*), с наболи, новопоникнали мустаци (*ter*);

цвят на мустациите и брадата – черни (*kara, siyah*), руси (*sarı*), посивели (*kır, kırcıl, kule*²⁰, кестеняви (*kumral*);

цвят на очите – сини (*mavi*), пъстри, шарени (*alaca*), черни (*kara*)²¹.

Във физическите характеристики се среща и терминът аблак (*ablak*), който вероятно трябва да се разбира като бузест, пълен, закръглен.

Един от най-дискутираните елементи на описанията в нюфус дефтерите е възрастта. Напоследък именно този тип извори бяха използвани за корекция на годините на раждане на видни български революционери като Васил Левски и Георги Раковски и вероятно няма да са последните. Още в началото трябва да се отбележи, че възрастта на регистрираните лица е напълно относителна и трудно може да се използва като научен аргумент за корекция на година на раждане на по-известните фигури от националното ни Възраждане, които присъстват в нюфус дефтерите.

Първата такава публикация е свързана с годината на раждане на Васил Левски и е дело на Гр. Бойков и Пл. Митев. Позовавайки се на публикацията на Ефе Ерюнал за Бурса, те приемат, че „в рамките на първите двадесетина години съобщаваната от регистрираните лица възраст е в голяма степен реалистична“ (Boikov, Mitev 2021, p. 12). Авторите смятат, че османските регистратори са били по-усърдни при регистрацията именно на тази възрастова група с оглед на включването на лицата в бъдещите военни набори (Boikov, Mitev 2021, p. 12). Наблюденията на Ерюнал за Бурса, според двамата автори, показват „удивително сходство“ със ситуацията в Карлово по отношение на съобщаване на закръглена възраст²², или т. нар. *age hearing*²³ при по-възрастните индивиди (Boikov, Mitev 2021, pp. 11 – 12).

Безспорно за преиндустриалните общества помненето и съответно съобщаването при нужда на реалната възраст традиционно отсъства. Изключение правят някои хора с развито родово и исторично чувство, които биха отбеля-

зали в полетата на семейната Библия или друга лична книга точните дати на раждане на членовете на семейството (Roussev 1999). Такъв пример вероятно е летописецът поп Йовчо от Трявна, чиято рождена година съвпада с тази, посочена в нюфус дефтера. Липсата на редовно водени, както и безвъзвратно загубените метрични църковни книги или късни документи също изключват възможността за определяне на точна възраст. Трябва да се отбележи, че дори и в тях най-често се вписва *датата на регистриране*²⁴, а не *рождената дата* – практика, която съществува до най-ново време. Общества, в които датата на раждане се знае приблизително, всъщност са такива, в които животът не се управлява от календара и часовника, а от сезонния цикъл. Хората, които не знаят реалната си възраст, рядко заявяват това открито, а вместо това избират цифра, която изглежда правдоподобна. Те не избират произволно, а имат системни предпочитания към числа, завършващи на 0 и 5 (A'Hearn). Мария Тодорова също коментира въпросното закръгляне на годините, използвайки дефтери от Хаджиоглу Пазарджик, Силистра и Бабадаг. Според нея чиновникът първо е научавал възрастта на лицето, което описва, и оттам изчислявал годината на раждане. Според нея индексът на закръгляне в дефтерите, които тя използва, е от 2.14 до 4.53, при индекс на нормално разпределение 1 в други части на Европа (Todorova 2002, p. 24). В серията от историко-демографски изследвания, посветени на демографското развитие на българските земи в периода на Възраждането, въобще не се коментира достоверността на използваните данни за възрастта, извлечени от османските документи.

Относно начина на изчисляване на възрастта на регистрираните лица, полезни данни предоставя нюфус дефтерът на Сливен от 1837 г. В него регистраторите автоматично са добавяли 6 години, т.е. разликата от първата регистрация от 1831 г. В нюфус дефтера на немюсюлманите в Сливен от 1831 г. има концентрация на съобщавани точни години приблизително до 20-ата година. В тази възраст пикът е на 12-годишните. След това най-голям брой жители на Сливен са декларирали годините 25, 30, 35, 40, тоест са закръгляли своята възраст.

Важно е да се проследи дали отсъствието на дадено лице в дефтера, в случая на изследването – Васил Левски, би могло да се използва като доказателство за по-късна година на раждане. Ще дадем пример с друг известен революционер – войводата Панайот Хитов. По собственото му признание той е роден 1830 г. Семейството на Хитов се появява още в дефтера на Сливен от 1831 г., където откриваме имената на баща му и дядо му. С по-късно вписване е регистриран и новороденият му брат Христо, но Панайот липсва²⁵. В нюфус дефтера на Сливен от 1837 г. е записано: „с посивели мустаци, чобан Иван, син на Хито, на 30 години, средна категория джизие; новороден син Христо“ и е отбелязана датата 5 зилкаде 1250 / 5 март 1834 г. Особено важен е следващият регистриран в самостоятелно домакинство: „посивяла

брада, чобан Хито, син на Иван на 60 години, средна категория джизие²⁶. Самият Панайот Хитов в своите „Фамилиарни забележки“ отбелязва: „за дяда си Хитя за баща му нищо не зная, нито името му и де е умрял“ (Hitov 2003, p. 27). Както се вижда, пращядо му също се казва Иван, а баща му и дядо му живеят в махала Мангър, но в отделни домакинства. В дефтера от 1840 – 1841 г. е регистриран и самият Панайот Хитов²⁷. Тук той вече е на 7 години, а брат му Христо е на 5 години. Както става ясно, Панайот не присъства в дефтерите до 1841 г. и внезапно се появява на 7 години. Ако следваме логиката на описанията, дори и да е бил роден по-късно от годината, която той сам посочва, би следвало да присъства като новороден или на възраст от няколко години. При условие че брат му е по-малък от него и е вписан още в дефтера от 1831 г., не е логично той да отсъства. На този етап е трудно да се даде аргументирано обяснение на какво се дължи този пропуск, но безспорно може да се направи един твърде важен извод: *нюфус дефтерите трудно могат да се използват за корекции на годините на раждане на отделни лица*. Отново ще подчертаем, че в случая най-вероятно се касае за дата на регистрацията на новороденото, а не за дата на раждане.

Разминаване в годините на регистрираните може да се получи и поради често срещаната практика на буквално преписване на данните от предишните дефтери при което възрастта на записаните не се коригира. Такива несъответствия се наблюдават в търговищките и тревненските дефтери от 40-те години на XIX век. По този начин може да бъде обяснено противоречието в годините на бащи и синове като: баща (Петре, син на Недо) на 20 години, син Илия – на 12 години (с. Войнежа, Великогърновско); баща (Пейо, син на Калчо) на 20 години, син Иван – на 10 години (с. Вътковци, Великогърновско) и др.

Интерес представляват вписванията, които обясняват причините за освобождаване от данъка джизие при немюсюлманите, респективно от военна служба при мюсюлманите. Най-често това са навършване на пределната възраст, при която немюсюлманите се облагат с данък (възрастта варира и не е правно регламентираната, обикновено е над 75 години). Освободените лица най-често се отбелязват с изразите: „стар и неработоспособен“ (ihtiyar ve amelmande) или само с един от двата термина. Често пъти като причина се посочват различни заболявания. Така например жителят на махала Кафтанджи в Сливен – Герги, син на Малами, е освободен от данък джизие, понеже е „от лудите“ (*mecnundan*), какъвто е и синът му Тоне (*bu dahi mecnundan*)²⁸. Особено интересни са причините за освобождаването на други двама души, жители на махалите Коруча и Драгойчо в Сливен. Първият е бакалинът хаджи Гане, син на Нено, за когото е записано, че е освободен от джизие с буюрулдия на силистренския валия. Вторият е симитчията Герги, син на Раде, за когото писарят е отбелязал, че „*Като си е изпълнил предишната служба към султанската войска, си е заслужил освобождаване*“²⁹. Тези вписвания са от особена

важност, тъй като изясняват механизмите, по които едно лице би могло да бъде освободено от поголовен данък. В случая изпълняването на доставки за войската може да служи като основание за освобождаване от данъка джизие. Видно е, че освен на централно ниво с берат, издаден от султана, или с причисляване към дадена категория население със специални задължения това може да стане и със заповед на провинциалния управител – валията.

Специално внимание заслужават вписванията на новородените и починалите. Първата група се обозначават с термина *tevellüt*. Те се вписват или непосредствено до бащата, или в края на дефтера на махалата, селото и пр. Обикновено се записва името на новороденото, името на бащата и номерът на хането, в което е родено детето. Така например новороденият Тодор в махалата Папас в Сливен, е записан под № 260 като новороден и е посочено, че е син на чобан Тодор, регистриран под № 241 в същата махала³⁰. Посочва се и ден, месец и година, *които обаче съответстват по-скоро на датата на регистрацията от османската администрация, отколкото на тази на раждането*. Вписването в регистъра изисква технологично време, в което информацията за новороденото да достигне до длъжностните лица. Известно е, че своевременното вписване в регистрите е проблем, който продължава да съществува и в националната българска държава. Първият закон след 1878 г., който регламентира воденето на регистрите за раждания, женитби и смърт, е от 1880 г.: „Закон за забележаването на ражданията, женитбите и умираанията в Княжество България“ от 1880 г.³¹ В него изрично е посочено, че всеки енорийски свещеник, имамин или хахамин, щом извърши обряда на кръщението или обрязването, венчаването или погребението, е длъжен „да напише за това тоз-час всички отделиения“ на определените регистри. Въпреки че този закон регламентира точно събираната информация за ражданията, която е детайлно регламентирана в чл. 1, т. а/ от него, под заплаха от наказателна отговорност по чл. 102 от „наказателния отомански законник“ или гл. II, чл. 26 от Устава на мировите съдии, посочените духовни лица са задължени да впишат „тоз-час“ *не раждането, а кръщението или съответно обрязването*. Имайки предвид, че кръщаването на новороденото става по традиция на 40-ия ден от раждането, то точността на датата на раждане остава твърде условна. Направихме това отклонение, за да покажем, че вписването на точна дата на раждане е постоянен проблем при воденето на регистрите, който не е характерен единствено за османската регистрацията. На тази база можем да твърдим, че е трудно да се приеме, че в нюфус дефтерите е посочена рождена дата. Наличието на записани на една и съща дата много на брой новородени деца също потвърждава твърдението, че в дефтерите фигурира датата на тяхното вписване, а не датата на раждане. Пример е нюфус дефтерът на с. Рушанлар (днес в Гърция, обл. Комотини), където новородените в домакинства № 15, 16, 19 и 23 са отбелязани на една и съща дата³².

В нюфус дефтерите починалите лица се задраскват и се отбелязват с термина *fevt*, като се посочват ден, месец и година. Тук вероятно отново се касае за дата на регистрацията на смъртта, а не за точна дата на нейното настъпване. Данните за смъртността, които могат да бъдат извлечени от нюфус дефтерите, са от особена важност за изследване на големите епидемии, засегнали населението на Османската империя през 30-те години на XIX в. За това помага и фактът, че в нюфус дефтерите често се посочва и причината за смъртта вследствие на различни болести. В подробности са отбелязани също така различни видове болести и инвалидни състояния: айн-и вахид (едноок), алил (болен), ама (сляп), амелманде (немошен, неспособен), арач (роден куц), белма (безполезен), глухоням, дербестан (болен), луд (меджнун), масру (епилептик), мариз (болен), меджрух (ранен), топал (куц), чолак (с изкривена, счупена или парализирана ръка) и яръмлък (с херния).

Нюфус дефтерите са особено пълноценен извор за изследването на миграциите през XIX в. Условно могат да се разделят на няколко категории: 1. миграции в рамките на дадено селище – придошли (перакендета, ябанджий); преместили се в други махали на селището; 2. миграции от едно селище към друго в рамките на Империята (това са най-често трудови миграции); 3. миграции извън границите на Империята (и реемиграции).

Както вече отбелязахме, жителите, които нямат постоянно местожителство в регистрираното селище, се обособяват в самостоятелна рубрика „Перакендета в...“ или „Ябанджий в...“. Така например в нюфус дефтера на Котел, който е част от дефтера на каза Осман пазар, е записано следното: „Перакендета в самата касаба Осман пазар и селата“³³. В нюфус дефтерите на селата в каза Балчик по същия начин външните лица са обособени под рубриката „Ябанджий в споменатата каза“³⁴. При тяхното описание много често се посочва откъде са дошли и какъв занаят практикуват. Така например от Търново в Котел е дошъл калпакчията Добри на 40 години; от Килифарево – дюлгеринът Добри, син на Димо на 40 години и др. (Todorov 2022). Без да е обособено в специална рубрика, но ясно изведено след регистрираното население, е маркирано новодошлото население в махала Варош на гр. Хезарград (дн. гр. Разград) – 19 глави на домакинства заедно с техните синове. Посочената от регистратора възраст варира в широкия диапазон от 14 до 70 години, като преобладават тези между 20 – 40 години. За голяма част от тях е посочено мястото, от което са дошли (казите Ески Джума, Търнови, от нахия Кара Лом и пр.) маркирайки процеса както на вътрешна, така и на външна миграция. Единственият новорегистриран, упоменат със занятието си, е поп Марко, син на Дамян, с бяла брада, на 70 години³⁵. Видно е, че информацията от дефтера дава възможност да се изследват не само пътищата на миграции, но и възрастовото разпределение на мигриращите.

Интересни са данните за движението на населението в рамките на селището. Това движение често пъти е индикатор за промяна в социалния статус на отделни жители, възникване на родство между отделни фамилии, концентрация на местния елит в определени махали на селището и др. Понякога тези данни могат да бъдат сравнени с други запазени документи, отразяващи подобна информация, и да допълнят картината на социалната структура на дадено селище. Така например би било интересно едно сравнение на нюфус дефтера на Пловдив с един изключителен извор – „Паметник на пловдивското население“ на Константин Моравенов, в което са описани в детайли жителите на града, техните семейства, къщи, преселването им в Пловдив и пр. (Moravenov 1984). Съчетаването на подобна информация би изградило една особено пълноценна картина на османския град през XIX век.

Жителите, които предприемат подобно движение, се отбелязват в нюфус дефтерите с термина *nakil* – „преместване, пренасяне“. Ето и един пример за подобно преместване: дикиджията³⁶ Панайот, син на Михал, е регистриран като жител на махала Хаджи Вълко в Сливен. Впоследствие той се премества в махалата Славчо. Съответно в първата махала е отбелязан с термина *nakil* и е отбелязана датата 3 реджеб 1250 (5 ноември 1834 г.), като изрично е посочено, че в новата махала е записан под № 283³⁷. В махалата Славчо, той е дописан като преместил се от махалата Хаджи Вълко на посочената дата под № 283³⁸. Преместването на дикиджията Панайот в новата махала става между двете регистрации – 1831 и 1837 г., и в новия дефтер от 1837 г. промяната е нанесена. Междувременно му се е родил син – Атанас, който е вписан при новородените в дефтера от 1837 г.³⁹ с дата 17 зилкаде 1252 (23 февруари 1837 г.). В следващия дефтер от 1841 г. Панайот е жител на махала Славчо, но е регистриран не като дикиджия, а като чападжия⁴⁰. Така сравняването на трите нюфус дефтера – 1831, 1837 и 1841 г., проследява историята на едно семейство – неговото създаване, разрастване и промяната в професионалния статус на главата на семейството.

Сравнението на нюфус дефтерите от различни години позволява да се проследи личната история на някои от „героите“ на времето. Например чрез подобно анализиране на нюфус дефтерите на с. Баязидчи (дн. Баячево) в каза Ески Джума (дн. гр. Търговище) се изяснява кариерата на местния имам. През 1840 г. и 1843 г. в селото все още няма регистриран имам или хатиб. Такъв се появява през 1844 г. в теметгуат дефтера на селото под № 1. Той се казва Хаджъ Сюлейман син на Осман. Същият човек фигурира в нюсуф дефтерите от 1840 и 1843 г., където е отбелязано, че той е посетил свещения за мюсюлманите град Мека и е бил на поклонение в Кааба, т.е. е бил на хаджилък и е станал хаджия. В началото на 40-те години обаче той все още не е станал духовник. Явно след завръщането си от Мека той поема функциите на религиозен водач в посоченото село⁴¹. Нюфус дефтерът на с. Рушанлар (дн. в Гърция, общ.

Комотини) пък дава пример за концентрация на духовна и светската власт в едно семейство. В дефтера Велиоглу Исмаил (на 60 години, хане № 5) е посочен като първи мухтар (кмет) на селото, а първородният му син – Ахмед, на 35 години, от същото хане, е имам. Начинът на изписването им в дефтера (без да са поставени на първите места, каквато е практиката и изписването на длъжностите им с червено мастило *над* имената) показва, че посочените лица са назначени на тези постове впоследствие⁴². Срещат се примери, че в рамките на домакинствата се вписват не само близки и далечни роднини, но и роби. Например под № 221 в хане 92 в махала Ага джами на гр. Търговище е записан робът (*gulam*) Елмаси син на Абдуллах на 16 години (Dzhafer 2024).

Изселилите се в други райони също са посочени в коя махала, село, град, каза и провинция заминават. Пример: Мустафа син на Ахмед (20-годишен, хане 106, № 234) от махала Хатиб в Търговище се е изселил в Добруджа през 1841 г. Елхадж Хюсеин син на Мехмед (36-годишен, хане 117, № 259) от същата махала се е изселил в Кайро. През 1840 г., Кемаллар (дн. гр. Исперих) напуска *Сунуллахоглу Топал Реджеб, син на Мустафа* заедно с цялото си семейство и се заселва с село Айванлъ⁴³ в каза Шумну⁴⁴.

Трудовите миграции са особено добре документирани в нюфус дефтерите. Тук допълнителните вписвания са разнообразни и отразяват икономическите връзки между селищата и регионите. Не само в румелийската, но и в анадолинската част на Империята. Поради посоченото разнообразие ще дадем само няколко примера от различни селища, които илюстрират този процес.

Жителите на Жеравна, които имат овце в къщи в „Долното поле“⁴⁵ или Добруджа и които пребивават в тях, са изрично посочени. В този случай се използва терминът *teft* – заминал, отишъл. Например Стоян, син на Жейно, на 30 години, жител на Жеравна е заминал за Къзълагач (дн. Елхово)⁴⁶. Подобно движение се забелязва при значителна част от мъжете в Жеравна. Сумирани, те очертават картината на развитието на овцевъдството в района, като посочват ясно особеностите на процеса. Благодарение на допълнителните вписвания в нюфус дефтерите става ясно, че котленските овчари пренасят своята дейност в Добруджа, докато овчарите от съседните села остават в старите пасища в полетата на юг от Стара планина. Подобни масови вписвания се забелязват и в дефтерите на Трявна. В този случай те маркират друг процес – движението на планинските жители от Централния Балкан към полетата на Добруджа и североизточните български земи, където търсят препитание (Georgieva 2019, pp. 300 – 310).

Често пъти бележките в нюфус дефтерите дават и допълнителна информация, съпътстваща годината на преместване. Например в нюфус дефтера на Калофер от 1844 – 1845 г. се посочват годината и причината за преместване на местни жители, както и къде са платили джижието си. Тук трябва да се отбележи, че тази част от калоферците, които работят в „Хамбара“⁴⁷ в Цари-

град, изрично са посочени като лица със специален статут съгласно ферман на султана. Над всеки един такъв служител на „Хамбара“ е записано *fermanlı* и е посочено от коя година е в столицата: Димитри, син на Нестор, на 28 години, от [12]57 г. по абаджилък в Истанбул⁴⁸. Друг жител на Калофер – абаджията Тодор, син на Кою, от [12]58 г. е на абаджилък в Дегирмендере, санджак Измир⁴⁹.

Примерите за подобни трудови миграции от различни селища в българските земи са многобройни⁵⁰. Всички те допринасят за едно ясно и категорично заключение: нюфус дефтерите са изключително важен източник на информация за трудовата мобилност през 30-те и 40-те години на XIX в. Благодарение на тях могат да се реконструират икономическите връзки на отделни селища с големите търговски средища в Империята, създаването на компактни групи от занаятчии и търговци от дадено селище – все важни въпроси за османската икономика през XIX в.

Нюфус дефтерите на Сливен се отличават от останалите с информацията за миграции на населението извън границите на Османската империя и за неговата ре-емиграция. Както е известно, значителна част от населението на Сливен поема пътя на емиграцията, подлъгано от руските войски и специално изпратените руски емисари след войната от 1828 – 1829 г. Това е сериозен демографски удар върху селищата в Южна България. По твърде общите изчисления до този момент приблизително 100 000 – 150 000 души напускат границите на Османската империя, за да поемат на север. Само пет години по-късно голяма част от това население започва да се завръща и османската власт предприема специални мерки по настаняването му. Една част от него се заселва в Добруджа, а друга част се завръща в местата, от които е потеглило през 1828 – 1829 г.

В нюфус дефтера на Сливен от 1837 г. са отбелязани датите на завръщане на част от жителите на града от Русия със следната бележка: „Завърнал се от руската страна“, дата. Така например при дикиджията Велко, син на Малчо, на 50 години, регистриран в махалата Куруджа е записано: „Завърнал се от руската страна, 7 реджеб [12]50 г. (9 ноември 1834 г.)“⁵¹. Подобен тип информация присъства и в нюфус дефтерите на каза Бабадаг. В края на дефтерите от 1841 и 1844 г. в споменатата каза са регистрирани значителен брой мезри с бележка, че населението се е разпръснало преди 15 години в руската страна и сега те са предоставени на котленските овчари⁵².

Този тип информация в нюфус дефтерите позволява по-задълбочената реконструкция на миграционните движения през XIX в., свързани с поредицата руско-турски войни. Сведенията дават възможност също така да се очертае икономическото усвояване на обезлюдените селища и области и същевременно да се направи сравнителен анализ на данните от вече известните документи, предимно от румънски произход, публикувани от К. Велики и В. Трайков (Veliki,

Трайков 1980). По този начин може да се изгради по-цялостна картина на това важно събитие, оказало влияние върху икономическото и демографското развитие на множество градове и цели области в източните български земи.

Посочените по-горе примери демонстрират, че нюфус дефтерите съдържат изключително ценна информация, която позволява задълбочена историческа реконструкция на редица аспекти от социалния и стопанския живот на Османската империя през XIX в. Интерес представлява, на първо място, изследването на демографската картина. Информацията относно показателите раждаемост, смъртност, възрастова структура е изключително подробна и обемна. Въз основа на завишената смъртност, регистрирана в нюфус дефтерите, би могло да се проследят годините на епидемии. Ярък пример в това отношение е регистърът на Котел. Бъдещи изследвания трябва да осмислят натрупаните масиви от данни за броя на мъжките членове на домакинствата, както и възрастовата структура на семействата. Интересни са данните относно динамиката в семействата – предаването на позицията на глава на домакинството след смъртта на бащата, взаимовръзките между различните членове на домакинството – синове, братя, внуци, доведени синове, зетьове и пр.

Нюфус дефтерите предоставят богат материал за изследване на различните типове миграции. Категорично може да се твърди, че този тип османски регистри са изключително важен източник на информация за трудовата мобилност през 30-те и 40-те години на XIX в. Благодарение на тях могат да се реконструират икономическите връзки на отделни селища с големите търговски средища в Империята. Ясно се очертават няколко важни миграционни процеса: 1. на котленските овчари от Долното поле към Добруджа – феномен, породен от икономически причини, а именно неизгодните условия за използване на пасищата ги принуждават да търсят нови, по-изгодни места за отглеждането на своите стада; 2. на балканджиите, които се придвижват към Добруджа и североизточните български земи в търсене на препитание, което е трудно да се осигури в планинските райони; 3. на българи занаятчии към столицата Истанбул, която създава най-добрите възможности за развитие на занаятчийско производство и търговия.

Именно нюфус дефтерите очертават ясно явлението на масови миграции към руските територии от района на Сливен след поредицата от руско-турски войни през първата половина на XIX век, както и последвалата реемиграция през 30-те години на века.

Перспективно поле за бъдещи изследвания е антропонимията, представена в нюфус дефтерите. При честотен анализ на масовите данни изпъкват локални особености и предпочитания, които са индикации за развитите се традиции, за отражението на духовния живот върху локалната именна система – например развитието на местни култове към светци, запазени исторически

спомени и пр. Особености в местната антропонимия могат да бъдат свидетелство за евентуални миграции в миналото – например името Джура в Трявна, което се свързва с миграциите от Трънско.

Изключително пълноценно би било сравнението между нюфус дефтерите и теметгуат дефтерите, тъй като наличната разнообразна информация би могла да се допълни и уточни. Същевременно опитът дотук показва, че най-добрият подход при работа с този тип извори е да се използват *всички* запазени дефтери от различни години, тъй като сравнението им разкрива изключително важни детайли, решава неясноти или попълва празнини в наличната информация.

Същевременно работата с големи масиви от разглежданите регистри ясно показва, че съдържащата се в тях информация за възрастта на регистрираните лица трябва да бъде използвана критично и винаги по възможност верифицирана с други документи.

БЕЛЕЖКИ

1. Нюфус дефтерите се съхраняват в Османския архив в Истанбул: Başbakanlık Osmanlı Arşivi – İstanbul, фонд Maliye Nazreti, колекция Nüfus Defterleri (от тук нататък BOA, ML.NFS.d.). Макар да са слабо познати на българската аудитория, отделни нюфус дефтери вече се използват в някои регионални изследвания (виж например: Muhova 2024). За значението на този тип османски регистри виж също (Shterionov, Angelova, Muchinov 2014).
2. Преброяването на населението е един от многото елементи на танзиматските реформи и е обвързано не само с формирането на новата войска и нейното финансиране, но и с промените в данъчното облагане и системата за собственост (Show, 1978, p. 327).
3. BOA, ML.NFS.d. 1293, s. 2.
4. BOA, ML.NFS.d. 1430.
5. BOA, ML.NFS.d. 1430, s. 2.
6. BOA, ML.NFS.d. 4707, s. 1, 4, 8.
7. В други нюфус дефтери практиката е различна – новородените се записват в края на дефтера.
8. СМРЗИ – Трявна, Оист. № 525.
9. Вписаните по времето на съставяне на дефтера са регистрирани с възрастта си, докато при по-късно вписаните възрастта липсва.
10. BOA, ML.NFS.d. 6334, s. 594.
11. BOA, ML.NFS.d. 4419, s. 64.
12. BOA, ML.NFS.d. 6398.

13. BOA, ML.NFS.d. 6435.
14. Същият процес беше приложен и при работата с тревненските нюфус дефтери – следването маршрута на чиновника помогна да се установят имената на селата дори и при трудно за разчитане или неправилно изписване.
15. BOA, ML.NFS.d. 06629.
16. BOA, ML.NFS.d. 6324, s. 2 – 3.
17. Такъв пример е често срещаното в Трявна и Тревненско мъжко име Джура, което бележи по-скоро западнобългарски произход и се свързва със сведенията за миграции от Трънско.
18. BOA, ML.NFS.d. 6447, s. 193 – 196; ML.NFS.d. 6457, s. 33 – 39.
19. BOA, ML.NFS.d. 6334, s. 5.
20. Букв. „жълтеникаво ръждиви“.
21. BOA, ML.NFS.d. 6171, s. 77 – 78.
22. Закръгляне на възрастта на 30, 35, 40, 45 и т.н.
23. „Възрастово натрупване“.
24. Регистрирането било задължение на родителите или на свещеника и то се извършвало тогава, когато те решавали да отидат в съответната административна служба и да уведомят регистратора, който вписвал новороденото. Това можело да се случи няколко месеца или година след раждането.
25. BOA, ML.NFS.d. 6325, s. 83.
26. BOA, ML.NFS.d. 6334, s. 244.
27. BOA, ML.NFS.d. 6343, s. 191.
28. BOA, ML.NFS.d. 6325, s. 74.
29. BOA, ML.NFS.d. 6325, s. 7.
30. BOA, ML.NFS.d. 6325, s. 25.
31. Държавен вестник, бр. 91, 13.12. 1880 г.
32. BOA, ML.NFS.d. 4215.
33. BOA, ML.NFS.d. 6356.
34. BOA, ML.NFS.d. 6626, s. 41.
35. BOA, ML.NFS.d. 6449, s. 7–8.
36. Обушар.
37. BOA, ML.NFS.d. 6334, s. 6.
38. BOA, ML.NFS.d. 6334, s. 124.
39. BOA, ML.NFS.d. 6334, s. 127.
40. Чападжия – копач. Виж: NFS. d. 6343, s. 77.
41. BOA, ML.VRD.TMT.d. 11890.
42. BOA, ML.NFS.d. 4204.

43. Неизвестно.
44. BOA, ML.NFS.d. 6457, s. 39.
45. Айтоско и Карнобатско.
46. BOA, ML.NFS.d. 6325, s. 95.
47. Работилницата за изработването на униформите на новата войска на султан Махмуд II.
48. BOA, ML.NFS.d. 4444, s. 304.
49. BOA, ML.NFS.d. 4444, s. 309.
50. Подобни вписвания се наблюдават и в други типове регистри от периода. Например, подробно са очертани основните посоки на трудови миграции на планинското население от Тревненско в джизие дефтери от 40-те и 50-те години на XIX век (Georgieva, 2019, pp. 300-310).
51. „Rusya tarafından göç gelmiştir“ – BOA, ML.NFS.d. 6334, s. 96.
52. BOA, ML.NFS.d. 6414, s. 132.

ЛИТЕРАТУРА

- БОЙКОВ, Г.; МИТЕВ, П., 2021. Документални свидетелства за годината на раждане на Васил Левски. *История*, т. 29, кн. 1, с. 8 – 27. ISSN 0861-3710
- ВЕЛИКИ, К.; ТРАЙКОВ, В., 1980. *Българската емиграция във Влахия след Руско-турската война от 1828 – 1829 г.* София: БАН.
- ГЕОРГИЕВА, Г., 2019. Кризи и възможности: демографските промени през XIX век и отражението им върху стопанското развитие на българските земи (по примера на Тревненския регион). *Известия на Център за стопанско-исторически изследвания*. Т. 4. Ред. колегия Иван Русев и др. Варна: „Науки и икономика“, с. 300 – 310. ISSN - 2534-9244
- ДЖАФЕР, А., 2024. *Каза Ески Джума през първата половина на XIX век. Демография. Социално и икономическо състояние*. Шумен: Химера. ISBN 978-619-7745-04-7
- МОРАВЕНОВ, К., 1984. *Паметник на пловдивското население*. Пловдив: Христо Г. Данов.
- МУХОВА, С., 2024. *Извори за миналото на Копривщица от османските архиви (XVI – средата на XIX век)*. София: Ефект адвъртайзинг. ISBN 978-619-91933-6-5
- НЕДЕЛЧЕВА, Н., 2022. *Опака и Крепча през XV – XIX век (население, икономика, култови средища)*. Силистра: Ковачев. ISBN – 978-619-257-008-8
- НЕДЕЛЧЕВА, Н., А. ДЖАФЕР. 2023. Кемаллар през първата половина на XIX век (по непубликувани османски данъчни регистри).

- В: *Есенни четения Сборяново. От находката до витрината*. Т. 14. Велико Търново: Фабер, с. 7 – 47.
- РУСЕВ, И., 1999. *Сие да се знае ... Приписките и църковните текстове като извори за възрожденската история. По новооткрити материали от храмовете на Котленския край*. Велико Търново: Фабер. ISBN - 954-9541-37-1
- ТОДОРОВ, Н., 2022. *Овчарската аристокрация. Икономиката на Котел и Добруджа през 30-те – 40-те години на XIX век*. Ямбол: Тендрил. ISBN - 978-619-92218-0-8
- ТОДОРОВА, М., 2002. *Балканското семейство. Историческа демография на българското общество през османския период*. София: Amicitia. ISBN – 954-90556-7-1
- ХИТОВ, П., 2003. *Фамилиарни забележки. Спомени (XVIII век – 1877 г.)*. Русе: Държавен архив – Русе. ISBN - 954-8339-19-6
- A'HEARN, B.; DELFINO, A.; NUVOLARI, A., 2022. Rethinking age hearing: a cautionary tale from nineteenth-century Italy. *Economic History Review*, vol.75, no. 1, pp. 111 – 137. <https://doi.org/10.1111/ehr.13087>.
- BAŞARAN, M., 2017. 1830 – 1842 Yılları Arasında Nüfus Defterleri Kapsamında Ödemiş ve Köyleri. *Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt. 4, sayı 3, s. 307 – 321.
- ERDOĞAN, M., 2017. *18. Yüzyilin Sonu 19. Yüzyilin Başlarında Osmanlı Devleti'nde Veba Yılları*. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir.
- ERÜNAL, E., 2020. Examining age structure and estimating mortality rates in Ottoman Bursa using mid-nineteenth-century population registers. *Middle Eastern Studies*, vol. 57, no. 2, pp. 179 – 196. DOI: 10.1080/00263206.2020.1844672.
- GÜNEŞ, M., 2014. *Osmanlı döneminde muhtarlık ve ihtiyar meclisi*. İstanbul: Kitabevi.
- ÖZKAYA, Y., 2022. Kaymakam. *İslam Ansiklopedisi*. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kaymakam> (последно видян на 4.03.2025 г.)
- SHAW, S., 1978. The Ottoman Census System and Population, 1831 – 1914. *International Journal of Middle East Studies*, vol. 9, no. 3, pp. 325 – 338.
- SHTERIONOV, S.; ANGELOVA, D.; MUCHINOV, V., 2014. Ottoman sources on historical demographic development of the Bulgarian lands in the 18th and 19th centuries and the place of nüfus defters. *Nasselenie Review*, no. 2, pp. 122 – 134. ISSN 0205-0617 (Print), ISSN 2367-9174 (Online).
- YÜKSEL, H., 2006. Osmanlı'da Modern Anlamda Yapılan İlk Nüfus Sayımına Göre Divriği'nin Demografik Yapısı. *Nüfus bilim Dergisi/Turkish Journal of Population Studies*, vol. 28, no. 1, pp. 73 – 89 [in Turkish].

REFERENCES

- A'HEARN, B.; DELFINO, A.; NUVOLARI, A., 2022. Rethinking age heaping: a cautionary tale from nineteenth-century Italy. *Economic History Review*, vol. 75, no. 1, pp. 111 – 137. <https://doi.org/10.1111/ehr.13087>.
- BAŞARAN, M. 2017. 1830 – 1842 Yillari Arasında Nüfus Defterleri Kapsamında Ödemiş ve Köyleri. *Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt. 4, sayı 3, s. 307 – 321 [in Turkish].
- BOYKOV, G.; MITEV, P., 2021. Documentary evidence about the year of birth of Vasil Levski. *Istoriya – History*, vol. 29, no. 1, pp. 8 – 27. ISSN 0861-3710 [in Bulgarian].
- DZHAFER, A., 2024. *Kaza Eski Dzhuma prez parvata polovina na XIX vek. Demografiya. Sotsialno i ikonomichesko sastoyanie*. Shumen: Himer. ISBN 978-619-7745-04-7 [in Bulgarian].
- ERDOĞAN, M., 2017. *18. Yüzyilin Sonu 19. Yüzyilin Başlarında Osmanlı Devleti'nde Veba Yılları*. Yüksek Lisans Tezi. Eskişehir [in Turkish].
- ERÜNAL, E., 2020. Examining age structure and estimating mortality rates in Ottoman Bursa using mid-nineteenth-century population registers. *Middle Eastern Studies*, vol. 57, no. 2, pp. 179 – 196. DOI: 10.1080/00263206.2020.1844672.
- GEORGIEVA, G., 2019. Crises and Opportunities: Demographic Changes in the Nineteenth Century and Their Impact on the Economic Development of the Bulgarian Lands (Following the Example of Tryavna Region). *Proceedings of the Centre for Economic History Research*, vol. 4. Eds. Ivan Roussev and others. Varna: „Nauki i ikonomika“, pp. 300 – 310. ISSN – 2534-9244 [in Bulgarian].
- GÜNEŞ, M., 2014. *Osmanlı döneminde muhtarlık ve ihtiyar meclisi*. İstanbul: Kitabevi [in Turkish].
- HITOV, P., 2003. *Familiarni zabelezhki. Spomeni (XVIII vek – 1877 g.)*. Ruse: Darzhaven arhiv – Ruse. ISBN – 954-8339-19-6 [in Bulgarian].
- MORAVENOV, K., 1984. *Pametnik na plovdivskoto naselenie*. Plovdiv: Hristo G. Danov. [in Bulgarian].
- MUHOVA, S., 2024. *Izvori za minaloto na Koprivshtitsa ot osmanskite arhivi (XVI – sredata na XIX vek)*. Sofia: Efekt advartayzing. ISBN 978-619-91933-6-5 [in Bulgarian].
- NEDELICHEVA, N., 2022. *Opaka i Krepcha prez XV – XIX vek (naselenie, ikonomika, kultovi sredishta)*. Silistra: Kovachev. ISBN – 978-619-257-008-8 [in Bulgarian].
- NEDELICHEVA, N.; DZHAFER, A., 2023. Kemallar prez parvata polovina na XIX vek (po nepublikovani osmanski danachni registri). In: *Esenni cheteniya Sboryanovo. Ot nahodkata do vitrinata*. T. 14. Veliko Tarnovo: Faber, pp. 7 – 47 [in Bulgarian].

- ÖZKAYA, Y., 2022. Kaymakam. *Islam Ansiklopedisi*. [in Turkish]. <https://islamansiklopedisi.org.tr/kaymakam> (последно видян на 4.03.2025 г.)
- ROUSSEV, I., 1999. *Sie da se znae ... Pripiskite i tsarkovnite tekstove kato izvori za vazrozhdenskata istoriya. Po novootkriti materiali ot hramovete na Kotlenskiya kray*. Veliko Tarnovo: Faber. ISBN – 954-9541-37-1 [in Bulgarian].
- SHAW, S., 1978. The Ottoman Census System and Population, 1831 – 1914. *International Journal of Middle East Studies*, vol. 9, no. 3, pp. 325 – 338.
- SHTERIONOV, S.; ANGELOVA, D.; MUCHINOV, V., 2014. Ottoman sources on historical demographic development of the Bulgarian lands in the 18th and 19th centuries and the place of nüfus defters. *Nasselenie Review*, no. 2, pp. 122 – 134. ISSN 0205-0617 (Print), ISSN 2367-9174 (Online)
- TODOROV, N., 2022. *Ovcharskata aristokratiya. Ikonmikata na Kotel i Dobrudzha prez 30-te – 40-te godini na XIX vek*. Yambol: Tendril. ISBN – 978-619-92218-0-8 [in Bulgarian].
- TODOROVA, M., 2002. *Balkanskoto semeystvo. Istoricheska demografiya na balgarskoto obshtestvo prez osmanskiya period*. Sofiya: Amicitia. ISBN – 954-90556-7-1 [in Bulgarian].
- VELIKI, K.; TRAYKOV, V., 1980. *Balgarskata emigratsiya vav Vlahiya sled Rusko-turskata vojna ot 1828 – 1829 g*. Sofia: BAN [in Bulgarian].
- YÜKSEL, H., 2006. Osmanlı'da Modern Anlamda Yapılan İlk Nüfus Sayimina Göre Divriği'nin Demografik Yapısı. *Nüfus bilim Dergisi\ Turkish Journal of Population Studies*, vol. 28, no. 1, pp. 73 – 89 [in Turkish].

THE NUFUS DEFTERS AS A SOURCE FOR REGIONAL RESEARCH

✉ **Dr. Nikolay Todorov, Assoc. Prof.**

WoS Researcher ID: AAF-7073-2021

ORCID iD: 0000-0002-1306-1289

“Angel Kanchev” University of Ruse

8, Studentska St.

7017 Ruse, Bulgaria

E-mail: todorovnikolay@abv.bg

✉ **Dr. Aldzhan Dzhafer**

History Museum – Omurtag

53, General Totleben St.

7900 Omurtag, Bulgaria

E-mail: alcan_djafer@abv.bg

✉ **Dr. Gergana Georgieva, Assoc. Prof.**

WoS Researcher ID AAN-5291-2020

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo

2, Teodosiy Tarnovski St.

5000 Veliko Tarnovo, Bulgaria

E-mail: g.georgieva@ts.uni-vt.bg

✉ **Dr. Nevena Nedelcheva, Chief Assist. Prof.**

WoS Researcher ID: HHM-9580-2022

ORCID iD: 0009-0002-7093-3124

St. Cyril and St. Methodius University of Veliko Tarnovo

2, Teodosiy Tarnovski St.

5000 Veliko Tarnovo, Bulgaria

E-mail: n.nedelceva@ts.uni-vt.bg